

Eritapainen toimijuus koulutusvalinnoissa ja työelämässä

Miten toimijuus rakentuu sukupuolitapaisten toistojen tuloksena koulutuksessa ja työelämässä? Kun toimijat ajatellaan samankaltaisiksi sukupuolen määrittämänä, uusinnetaan samalla yhteiskunnassa vallitsevia odotuksia. Erilaisilla ja eritapaisilla valinnoilla voidaan purkaa tai muuttaa vallitsevia toimijuuksia määrittäviä diskursseja.

KOULUTUSPOLIITTINEN DISKURSSI toistaa mielellään sitä ajatusta, että jokainen tietää, millaista koulutusta haluaa. Yhteiskunnallisena institutiona koulutus kiinnittää yksilöt normaaliuden kategoriaan tarjoamalla mahdollisuuksia valita koulutusala vapaasti, ja koulutuksen jälkeen kaikilta odotetaan siirtymistä työelämään (ks. Silvennoinen 2011). Vapaa valinta näyttäytyy kuitenkin illuusiona, sillä ihmisillä on erilaisia valmiuksia tai mahdollisuuksia osallistua koulutukseen ja oman vaihtoarvon kasvattamiseen työmarkkinoilla käytävää kilpailua varten. Kaikkia koskevassa institutionaalisessa puheessa ei välttämättä nähdä sitä, että erojen rakentuminen voi liittyä tarjolla oleviin mahdollisuuksiin ja vaihtuviin elämäntilanteisiin. Sukupuoleen, seksuaalisuuteen, etnisyyteen, ikään ja yhteiskuntaluokkaan kiinnittyy eriarvoisuuksia ja niitä ylläpitäviä rakenteita, joita koulutuksella ei ole pystytty muuttamaan. (Koski & Filander 2009, 140–141.)

Vapaus valita ei siten toteudu suoraviivaisesti, vaan aiemmilla koulutusvalinnoilla ja sosiaalisella taustalla on merkitystä. Oman päätöksenteon vapautta rajoittavat kasvatusta ja koulutusta koskevat poliittiset ja taloudelliset päätökset. Olennaista onkin kysyä, missä ja miten vapaat valinnat, käsitykset omista toiveista ja sopivuudesta eri ammatteihin muodostuvat. (Mietola ym. 2005, 15–16; Naskali 2010, 283.) Kulttuurinen kertomus siitä, millaiset koulutuspaikat ovat sukupuolelle sopivia, huonoja tai hyviä, voi syntyä myös virallisen koulutuspolitiikan ulkopuolella nuorten yhteisöissä ja lähiympäristöissä (ks. Ollila 2008, 182).

Kohdistamme katseen sukupuolen merkitsemiin toimijuuksiin, jotka ohjaavat valitsemaan sille kahtiajakautuneesti osoitettuja koulutusaloja ja työtehtäviä. 'Toimijuutta' käytetään usein teoreettisena käsitteenä, kun tutkitaan yksilön ja yhteiskunnan välisiä suhteita sekä niihin liittyviä rajaavia tai mahdollistavia

MISSÄ JA MITEN VAPAAAT VALINNAT, KÄSITYKSET OMISTA TOIVEISTA JA SOPIVUUDESTA ERI AMMATTEIHIN MUODOSTUVAT?

luokitteluja. Toimijuuden tarkastelussa on kysymys siitä, onko tarjolla vaihtoehtoja ja mahdollisuuksia, joita voi punnita koulutusta ja työelämävalintoja koskevan päätöksenteon tukena. Kun ihmiset ajatellaan samantapaisiksi toimijoiksi, asetelma uusintaa yhteiskunnassa vallitsevia odotuksia, joissa toimijuus rajoittuu ahtaisiin raameihin ilman vapautta ja valtaa tehdä omia valintoja.

Koulutus, sitä koskevat valinnat ja työelämän käytännöt asettavat toimijoita oletettuihin kategorioihin esimerkiksi sukupuolen mukaan. Toimijuudessa katse voidaan kiinnittää subjektin toiminnan lisäksi rakenteisiin ja niiden suhteisuuteen koulutusinstituutioissa tai työelämässä (McNay 2004; Ojala, Palmu & Saarinen 2009; ks. Ronkainen 1999). Toimijuus muuttuu ajassa (ks. Emirbayer & Miche 1998), jolloin se kietoutuu yhteiskunnallisiin, kulttuurisiin ja sosiaalisiin muutoksiin. Sukupuoli määrittää sitä, millaisiksi toiminnallisiksi velvoitteiksi, rajoituksiksi tai mahdollisuuksiksi kulttuuriset odotukset muotoutuvat. Samalla koulutusalat ja työtehtävät avautuvat toistettavien ja odotettujen kykyjen mukaan, joita yhteiskunnassa arvostetaan eri tavoin. Valinnat ovat kytköksissä koulutusta tarjoavan ympäristön resursseihin, jotka kutsuvat mukaan tai rajaavat ihmisiä koulutusalojen ulkopuolelle. (Brunila ym. 2013, 14.)

Sukupuolta toistavat performatiivit rakentavat kuvaa sukupuolesta sosiaalisena, kulttuurisena ja rakenteellisena muodostelmana (Butler 1990, 140). Toimijuutta voidaan tarkastella sukupuolitapaisuuksien näkökulmasta, jolloin sukupuoli määrittää tapoja toimia. Jos toimijuus rakentuu sukupuolitapaisesti ja neuvottelematta, valinnat ohjaavat hyväksymään ja uusintamaan yhteiskunnassa vallitsevia

käsityksiä koulutuksesta ja työnjaosta (ks. Ylitapio-Mäntylä ym. 2017). 'Sukupuolitapaisella tekemisellä' tarkoitetaan yleensä heteronormatiivisia, nais- ja mies-tapaisia tekoja ja valintoja. Odotuksena on yleisesti hyväksytty tieto siitä, millä tavoin toimitaan tai millaisia elämäntapavaihtoehtoja tehdään, jotta toteutetaan sukupuolta menestyksekkäästi ja "oikein". Valintoja tehdään usein kahtia jakaantuneelle sukupuolijaolle tyypilliseen, toistettavaan tapaan asiaa sen erityisemmin reflektoimatta. (Lempiäinen 2007, 118; Veijola & Jokinen 2001, 85, 95.)

Jos valintoja tai päätöksiä tehdään odotetusta, sukupuolitapaisesta toiminnasta poikkeavalla tavalla (ks. Jokinen 2004, 285–286), niitä joudutaan usein perustelemaan. Kun tapaisuudet ovat kuitenkin kulttuurisia sopimuksia, totutusta poikkeavilla valinnoilla voidaan purkaa tai muuttaa vallitsevia diskursiivisia käytäntöjä, jolloin avautuu mahdollisuus luoda uudenlaisia toimijuuden tiloja sukupuolesta riippumatta (ks. Vaattovaara 2015).

Tarkastelemme eritapaisuuksiin liittyvää toimijuutta, eli laajennamme sukupuolitapaisuus-käsitteen ymmärrystä. 'Tapaisuus' ilmenee kielessä yleisesti 'samantapaisuuden' synonyymina. Kieli tai puhe eivät kuitenkaan ole viattomia, sillä ne tuovat esiin merkityksiä ja rakentavat identiteettejä (Alasuutari 2011, 188). Tutkimuskysymyksemme ovat, 1) millä tavoin sukupuolitapaisuus ohjaa koulutusvalintoja ja työelämän käytäntöjä sekä 2) millaisilla modaalilla ehdoilla valinnat mahdollistavat eritapaisen toimijuuden.

AINEISTOT JA METODOLOGISET RATKAISUT

Perehdymme kahteen aineistoon¹, joista ensimmäinen kerättiin pitkittäistutkimusta varten vuosina 1990–2011. Se koostuu neljästä osasta (ks. Vaattovaara 2015, 22–24). Artikkelissämme painottuvat kirjoitelmat vuosilta 2001–2002 (N = 29) ja haastattelut vuodelta 2011 (N = 10). Aineistoissa kerrotaan elämäntapavaihtoehtoja ja kokemuksista, jotka koskevat koulutusta, työelämää ja sosiaalisia suhteita. Katkelmissa aineisto merkitään lyhenteellä PT. Toinen tutkimusaineisto koostuu varhaiskasvatuksen opettaja-opiskelijoiden (N = 32) portfoliokirjoituksista, jotka

LÄHTÖKOHTAMME ON TARKASTELLA, MILLÄ TAVOIN KOKEMUKSET KOULUTUKSESTA JA TYÖELÄMÄSTÄ KIETOUTUVAT YHTEEN.

kirjoitettiin vuosina 2013–2018 varhaiskasvatuksen kandidaatin opintojen kahden eri ryhmän opintojen aikana. Kirjoituksia kerättiin kuudella kurssilla, ja niiden pituus vaihtelee kahdesta kymmeneen sivuun. Kirjoituksille annettiin kurssin sisältöjen mukaiset teemat ja ohjeellisia kysymyksiä sisältävät kirjoitusohjeet. Opiskelijat pohtivat harjoittelun aikana koulutuksen tuomaa osaamista ja merkitystä sekä varhaiskasvatuksen opettajan työtä (Ks. Ylitapio-Mäntylä 2016). Katkelmissa aineisto merkitään lyhenteellä VO.

Portfolioaineiston opiskelijat ovat 22–50-vuotiaita naisia ja aikuisopiskelijoita, joilla on aikaisempi koulutustausta ja työkokemusta. Pitkittäistutkimuksen aineistossa on naisia sekä miehiä, jotka ovat 32–45-vuotiaita. Heillä on työkokemuksen lisäksi ammatillinen tai muu koulutustausta.

Tutkija-opettaja yhteistyössämme tuli toistuvasti esiin kiinnostava huomio: kahta erilaista aineistoamme yhdistää samalla tavalla toistuva puhe koulutuksesta, työelämästä ja sukupuolitapaisista odotuksista. Lähtökohtamme on tarkastella, millä tavoin kokemukset koulutuksesta ja työelämästä kietoutuvat yhteen, vaikka ajallisesti alkuperäisten tutkimusten välillä on vuosia, ja mukana olevien taustat ovat hyvin erilaiset. Lukemalla ristiin eri aineistoja voimme laajentaa ymmärrystä koulutuksen ja työelämän toistuvista käytännöistä sekä löytää toimijuutta vahvistavia tai heikentäviä diskursseja.

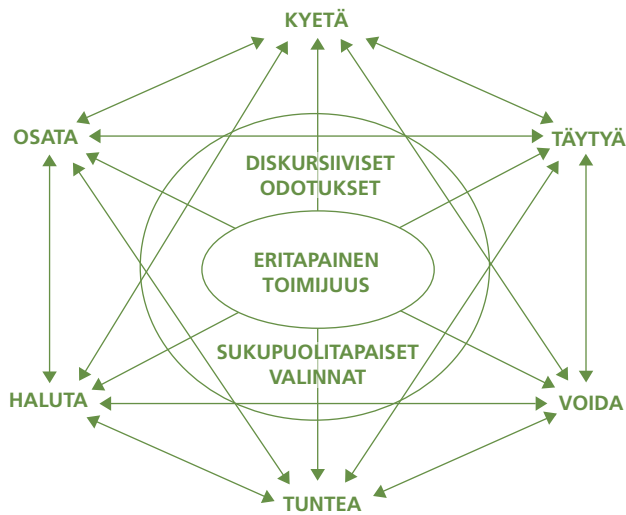
Tutkimuksemme teoreettis-metodologinen lähtökohta pohjautuu toimijuuden modaliteettiteoriaan (Greimas 1966/1979) ja kiinnittyy ajatukseen muutoksen mahdollisuudesta, kun tarkastellaan itsestään selvinä pidettyjä käytäntöjä ja valinnan mahdollisuuksia. Tavoitteemme on erityisesti lisätä tietoa valintojen taustalla olevasta vastarinnan modaalisuudesta². Modaalisuus ymmärretään semanttiseksi

alueeksi, jonka avulla voidaan tutkia asioiden todennukaisuutta ja toteutumismahdollisuuksia koskevia arvioita (VISK 2004, § 1551).

Artikkelin idean hahmottuessa luimme uudelleen omia aineistojamme, joista rajasimme aineistokatkelmia yhteiseen tarkasteluun ja ristiinlukemiseen tutkimuskysymysten ohjaamana. Valitsemamme episodit kuvaavat sitä, miten tutkimuksissa mukana olevat puhuvat koulutuksesta ja kokemuksistaan työelämässä. Valintojen, päätösten ja kokemusten modaalisuutta tutkimme toimijuusanalyysiin (Jyrkämä 2008) sisältyvien modaliteettien eli täytymisen, voimisen, tuntemisen, haluamisen, osaamisen ja kykenemisen vuorovaikutussuhteiden avulla (**kuvio 1**). Analyysi auttaa käsitteellistämään, millä tavoin valintojen ja päätösten taustalla voi esiintyä täytymistä eli pakkoja, välttämättömyyksiä, esteitä ja rajoitteita, jotka ohjaavat toimintaa diskurssiivisina odotuksina. Voiminen avaa mahdollisuuksia: mitä voidaan tehdä, mitkä ovat tarjolla olevat vaihtoehdot, onko mahdollista valita toisin? Haluaminen tarkoittaa motivoitunutta, tavoitteellista ja päämäärähakuista toimintaa: haluaako esimerkiksi hakeutua koulutukseen tai työhön? Entä millaisia odotuksia syntyy tämän jälkeen? Tunteminen liittyy tunteisiin, arvioihin ja arvostuksiin, joiden taustalla on ajatus siitä, että yksilöllä tulisi olla valtaa rakentaa tulevaisuuttaan omien kiinnostuksenkohteidensa mukaisesti. Osaamiseen sisältyvät taidot, tiedot ja kompetenssi, jotka on saatu koulutuksessa ja työssä sekä kokemusten tuottamina. Kykeneminen tarkoittaa psyykkistä tai fyysistä toimintakykyä, joka voi vaihdella tilanteisesti ja osoittaa tien muutokseen. (Ks. myös Jyrkämä 2008.)

Tutkimme sukupuolitapaisia koulutus- ja työelämävalintoja modaliteettien vuorovaikutusprosessina sitä varten laaditussa luenta-, analyysi, ja tulkintakehikossa (**kuvio 1**). Perehdyimme henkilöiden kerronnassa esiintyviin eritapaisten valintojen ilmaisujen sisältöihin niin, että ne tutkimusasetelman mukaisesti voidaan yhdistää ja kiinnittää toimijuusanalyysin modaalisiin ulottuvuuksiin aineistojen samanaikaisessa tarkastelussa.

Modaliteettien vuorovaikutuksen tutkiminen ohjaa kysymään aineistoilta, millaisilla ehdoilla tai rajoitteilla tapaisuutta voidaan tulkita eritapaisuutena. Analyysissa tutkimme henkilöiden kerronnan vahvuutta,

Kuvio 1. Luenta-, analyysi- ja tulkintakehikko (ks. myös Jyrkämä 2008, 195; Vaattovaara 2015, 86)

asioihin suhtautumista ja tekemisen tapoja (ks. Sulkunen & Törrönen 1997; Veijola 1997; 2004). Onko esimerkiksi kyseessä toimijuutta rakentava haluaminen, osaaminen vai tunteisiin liittyvä asioiden arvostaminen? Entä millä tavoin täytyminen edustaa diskursiivisia odotuksia tai tapaisuutta? Millaista vuorovaikutusta voidaan tavoittaa kykenemisen ja voimisen suhteissa? Johtopäätöksissä kiinnittämme tulkinnat eritapaisen toimijuuden rakentumisen mahdollisuuksiin (**taulukko 1**).

SUKUPOULITAPAISSA ODOTUKSIA JA VALINTOJEN VAIHTOEHTOJA

Sukupuoli määrittää arjessa koulutusta ja työelämää koskevia valintoja. Aineistoissa ilmenevät diskurssit osoittavat, millä tavoin sukupuolitapaisuus esiintyy vahvana. Samalla se ohjaa toistamaan valintoja ja toimintatapoja yhteisöjen ja kulttuuristen odotusten mukaisesti (Ylitapio-Mäntylä ym. 2017, 155).

Pitkittäistutkimuksen aineistossa Terhin (2002, PT) toimijuus on liikkeessä koulutuksen, työn ja kauas kuntakeskuksesta rakennetun kodin välillä.

Hän kuvaa suomalaiskansallista maisemaa ja kotia, jossa toimijuus muotoutuu ”kaukana kaikesta” naisena ja äitinä ilman houkutusia:.

”Tässä sitä sitten ollaan oltu hoitovapaalla ja kodinhoidon tuella tänne asti. Sen jälkeen, kun on lapsia tullut niin tulot ovat pienentyneet ja menot suurentuneet. Tässä sitä sitten yritetään päivä kerrallaan elellä. Sitä kun asuu aika lailla metsässä, niin ei ole nuita houkutusia. Sitten kun sitä käy kaupassa niin sitä ostaa tavaraa enemmän, että pärjäälee seuraavan viikon.” (Terhi 2002, PT)

Terhi pohtii työtä koskevia odotuksiaan: “[t]oivon, että tässä joskus pääsis mieluisaan työhömmään, kunhan lapset vähän varttuvat isommiksi”. Toimijuuden tila näyttyy arkisena, pienenä toimijuutena (ks. Honkasalo 2008), jossa avautuu varovainen perspektiivi tulevaisuuteen. Toiminta kuvastuu minimaalisena, kun arjen rutiinit ja toimintatavat pitävät elämää koossa (Honkasalo 2013, 54). Elämäntilanne on sidottu täytymiseen naimisiinmenon, talon ja lasten hankkimisen jälkeen. Valintojen

KÄSITYKSET ITSESTÄ AVAAVAT TAI SULKEVAT MAHDOLLISUUKSIA TOIMIJUUDEN RAKENTUMISESSA.

modaalisuutta kuvaavat haluaminen ja voiminen: kun lapset pärjäävät omillaan, avautuu mahdollisuus toimijuuden laajenemiseen kodin ulkopuolelle. Tulevaisuuteen orientoiva diskurssi tulee esiin ”sitten kun” -puheena, sillä Terhin kotiäitiys on muotoutunut vaihtoehdoksi muualla tapahtuvalle pätkätyölle.

Terhin valinta toistaa naiselle odotusten mukaisen tehtävien, kuten huolenpidon, hoivan ja uhrautumisen, diskurssia (ks. Komulainen 1994, 31–32; Kinnunen & Korvajärvi 1996, 12–13; Kinnunen 2001) ja toteuttaa normatiivisen hyvän äidin mallia (Åkerblad 2014, 90). Naiseus ja äitiys eivät kuitenkaan ole itsestään selvä kytkös, koska äidiksi ja kotiäidiksi ryhtyminen ovat valintoja (Vuori 2003, 40), joista pitäisi olla mahdollisuus neuvotella.

Toisessakin aineistossa varhaiskasvatuksen opettajaopiskelija pohtii sukupuoleen kiinnittyvää ja työelämässä tarvittavan osaamisen suhdetta.

”On ollut hienoa huomata itsessään tietynlaista koulutuksenkin mukanaan tuomaa ammattiylpeyttä. Sen näkyväksi tekeminen on tuntunut myös mielekkäältä. Jokaisessa harjoittelussa olen kokenut tyytyväisyyttä siitä, että pystyn kehittämään toimintaa ja olen nähnyt piirteitä toimintaympäristössä, joita voitaisiin viedä eteenpäin. Pelkkänä ’hyvänä tyyppinä’ tai ’perheen äitinä’ – itsensä näkeminen ei riitä. Tilalle on astunut ammatillinen arvostus ja se on muokkaantunut näiden opintojen aikana. Minulla on tietoa, joka näkyy ajatuksissani ja joka näkyy myös toiminnassani.” (Malin 2015, VO)

Toiminnan reflektointi voi vahvistaa toimijuutta ja luoda mahdollisuuksia tehdä asioita eritapaisesti. Malinin puheessa modaalisena ulottuvuutena painottuvat tunteminen ja haluaminen. Tekemisen mielekkyys sekä arvostus koulutusta ja omaa työtä kohtaan ovat yhteydessä kykyyn kehittää osaamista

työtehtävissä. Eritapaisuus ilmenee rohkaisevassa diskurssissa, jossa erityisesti omanarvontunne vahvistaa kykyä viedä asioita eteenpäin.

Nykyajan näennäisen itsenäisen ihannetyöntekijä touhuaa, toimii aktiivisesti ja kyseenalaistaa käskyjä laittamalla itsensä peliin (Jokinen 2019, 90). Opettajaopiskelija Märta pohtii alaansa.

”Naisvaltaisella alalla herkästi unohtuu puolet, jotka yleisesti ymmärretään fyysisiksi ja teknisiksi ’miesten alaksi’ esim. vauhdikkaampi liikkuminen, teknologia ja teknisten töiden tekeminen. Eivätkö naistyöntekijät sitten osaa vai uskalla tarttua tekemiseen monipuolisesti esim. vasaaraan, sahaan, erilaisiin teknisiin laitteisiin, seikkailuun? [...] Monet naistyöntekijät varmasti osaisivat tehdä myös edellä mainittuja asioita, mutta ovatko naistyöntekijät oman roolinsa vankeja ja asiat tehdään niin kuin aina ennenkin on tehty.” (Märta 2016, VO)

Sukupuolen työnjako ja sukupuolitapainen toiminta ovat sidoksissa arkiin tekoihin ja laajemmin yhteiskunnallisiin rakenteisiin (Jokinen 2019, 80). Märta pohtii roolivankeutta. Kun sukupuoli ymmärretään roolina, se rakentuu osaksi olemisen tapaa ja ohjaa toimimaan odotusten mukaisesti (Ojala ym. 2009, 17) vahvistamalla täytymisen modaalisuutta. Osaaminen kiinnittyy sukupuolittuneisiin toimintatapoihin ja toteuttaa vaadittua performanssia myös työelämässä (Ylitapio-Mäntylä 2016).

VAATIMUKSIA JA RIITTÄMISEN EPÄILYJÄ

Tunne puutteellisesta osaamisesta tai kyvystä heijastui aineistojen diskursseissa riittämättömänä toimijuutena. Varautuminen jatkuviin muutoksiin tuottaa varuillaan olevaa toimijuutta: entä jos minusta puuttuu se potentiaali, jota työelämä vaatii? Työelämässä oma osaaminen on jatkuvan reflektion alla: Olenko kehittänyt itseäni tarpeeksi? Milloin raja tulee vastaan? Mitkä ovat mahdollisuutteni jatkossa? Kuinka paljon minun täytyy laittaa likoon tunteitani tai koko persoonaani? (Julkunen 2008, 122–123.)

MUUTOKSEN MODAALISUUS RAKENTUU VASTARINNASTA.

”Kun pääsee töihin niin voi kuitenkin tavallaan kuin ansaita oman paikkansa. [--] mutta se joka päivä täytyy ansaita niinko uudelleen, että työelämä ei anna armoa yhtään, se on niin vaativa sitten.” (Kaisa 2011, PT)

Käsitykset itsestä avaavat tai sulkevat mahdollisuuksia toimijuuden rakentumisessa. Epämääräinen toimijuus (Jokinen 2019, 84) tarkoittaa jatkuvaa liikkeessä ja varuillaan olemista. Oma osaaminen täytyy pakonomaisesti osoittaa työyhteisössä yhä uudelleen, kuten Kaisa toteaa. Yksilön kehittymisen vaade luo ihmisten välille kilpailusetelman, koska työelämän vaatimukset ohjaavat työntekijöitä kamppailemaan omista asemistaan. Ristiriitoja voi tulla siitä, että työntekijältä vaaditaan ammatillisen pätevyyden sijaan enemmän potentiaalia ryhtyä mihin työhön tahansa. (Sennett 2007, 92–93.)

Uusiin projekteihin valmistautuminen sekä järjestelmiin, strategioihin, ohjelmistoihin ja laitteisiin perehtyminen voivat luoda pelkoa ja epävarmuutta siitä, ettei enää selviäkään omista työtehtävistään (Julkunen 2008, 116). Maria kuvailee työtään mielenkiintoiseksi ja on tyytyväinen työpaikkaansa. Aika-ajoin tulee tunne, että enemmän pitäisi osata.

”Olen itse aina ollut kunnianhimoinen ja ajattelen tulevaisuutta positiivisesti, muutoksiin on ’helpo’ sopeutua. Joskus kuitenkin tuntuu että esim. työnantaja vaatii todella paljon, täytyisi osata sellaistaikin mitä ei välttämättä hallitse/tiedosta.” (Maria, 2002, PT)

Marian toteamus 2000-luvun alussa liittyy uudenslaisia taitoja vaativaan muutospuheeseen, jonka mukaan työelämässä pitäisi kyetä yhä enemmän. Aikaisempaan kokemukseen nojaava ammattitaito ei välttämättä tyydytä tehokkuutta ja nopeutta vaativien työmarkkinoiden kehitystä. Katkelmassa modaalisen ulottuvuutena kamppailee tunne oman osaamisen arvostamisesta riittämättömyyden tunteen kanssa.

Omat toiveet ja haaveet toimia ammatillisesti vaativat uskallusta, jatkuvaa neuvottelua ja omien valintojen pohtimista. Yksilö joutuu silti usein taipumaan työyhteisön vaatimusten mukaisesti ja noudattamaan samantapaisuutta. (Jokinen 2019; Ylitapio-Mäntylä 2009.)

”Tulevassa työssäni joudun suhteuttamaan oppimiani asioita sen päiväkodin toimintakulttuuriin ja oppimisympäristöön, jossa työskentelen. Joudun muokkaamaan näkemyksiäni toimiessani yhteistyössä toisten tiimiläisten kanssa.” (Kia 2015, VO)

”Syksyn tullessa aloin muuttamaan oman päiväkotimme käytänteitä ja sain kovasti vastustusta ja jouduin kamppailemaan niin, että meinasin uupua matkalle. Muutoksia tapahtui sitten monien neuvottelujen ja palaverien jälkeen.” (Jessica 2015, VO)

Kun toimijat liikkuvat tapaisuuksien ja olosuhteiden virtauksessa, toimintaa täytyy muovata suhteessa toisiin. Vaikka omaa toimijuutta joutuu passivoimaan, pienentämään, se on keskeinen osa toimintakulttuuria (Honkasalo 2013, 46, 58) ja mahdollistaa erilaisen tavan toimia. Muutoksen modaalisuus rakentuu vastarinnasta eli erityisesti haluamisesta, jossa tavoitteet, päämäärät ja motivaatio voivat neuvottelua ja yhteisöllisyyttä edellyttävän diskurssin avulla luoda eritapaista toimijuutta.

Inga pohtii ammatillisuuttaan koulutuksessa ja työelämässä:

”Vaikka kuinka ulkopuolelta annettaisiin arvoitus ja kunnioitus, se myös kyseenalaistetaan aika ajoin. [--] Ja jos ja kun he kyseenalaistavat ja arvioivat, he eivät tarkoita olla ilkeitä, he eivät ole kateellisia minun koulutuksestani, heidän tarkoitus ei ole tiputtaa minua maan tasalle, eivätkä he pidä minua hankalana opettajana. Vaan olen lastentarhanopettaja, joka kehittyä, oppii, osaa paljon, on motivoitunut, tarvitsee palautetta ja kyseenalaistamista, jonka koulutuksesta on taa-tusti hyötyä, joka ei ole hankala ihminen, vaan asioiden esille nostaja. Jos itse ajattelen näin, niin se saa riittää.” (Inga 2015, VO)

TOIMIJUUS RAKENTUU YHTEISÖISSÄ JA YMPÄRISTÖISSÄ SUHTEESSA HUMAANIIN JA EI-HUMAANIIN.

Inga luottaa koulutukseen, joten haluaminen painottuu tavoitteellisenä ja motivoituneena tekemisenä. Palautteen antaminen ja arviointi ovat kiinteästi sidoksissa oman osaamisen kriittiseen tarkasteluun.

Yllä olevien sitaattien esiin tuoma toimijuuden suhteisuus kytkeytyy kaikkiin kohtaamisiin eri verkostoissa ja arjen käytännöissä (ks. Åkerblad 2014, 44–45). Opiskelijat ovat tietoisia työelämän odotuksista ja kyseenalaistavat niitä mutta myös valmistautuvat niihin pohtimalla osaamistaan ja asemaansa työyhteisöissä. Koulutuksen aikana opiskelijat tietävät, mitä työelämässä täytyy tehdä, mutta vaatimukset eivät aina vastaa koulutuksen antamia valmiuksia. Työntekijältä vaaditaan neuvottelutaitoja, joustavuutta ja muuntautumiskykyä, joita on pidetty erityisesti palvelualalla olevien naisten osaamisena (Korvajärvi 2016, 153).

Toimijuus ei ole vain subjektin kiinnittyvää, vaan se rakentuu erilaisissa yhteisöissä ja ympäristöissä suhteessa humaaniin ja ei-humaaniin (Jokinen 2019, 81–82). Työelämän muutosta tukemaan kehitetyt ei-humaanit työt helpottavat välineet ja ohjelmistot rakentavat uusia toiminnan tapoja. Samalla työntekijöiden odotetaan sopeutuvan muutokseen.

ULKOPUOLISUUTTA JA VAHVOJA VALINTOJA

Ristiriitaiset tunteet ja uusi elämäntilanne voivat avata mahdollisuuksia oman potentiaalın näkemiseen ja auttaa orientoitumaan tulevaisuuteen tavoitteellisten valintojen johdattamana. Koulutus saattaa johtaa siihen, että käsitykset omista mahdollisuuksista avartuvat, vaikka koulutukseen hakeutuminen voi myös sulkea elämäkulun suuntia. Marian elämä muuttui ammatillisen tutkinnon jälkeen kokonaan.

”Sitten jostain kumman syystä aloin tosissani miettiä omaa elämää ja tulevaisuuttani, olenko tyytyväinen siihen hetkiseen elämään ja elämäntapaani sekä työhön. Joten kävelin lähimpään työvoimatoimistoon ja aloin etsiä uutta koulutuspaikkaa. Aloin opiskella [--], aloitin 3-vuotisen [koulutuksen] vuonna 1992 syksyllä.” (Maria 2002, PT)

Marian opiskeluun hakeutumisella oli kuitenkin reuna-ehdoja, joista vaikein oli kodin ja lasten jääminen toiselle paikkakunnalle. Sukulaiset ja muut läheiset eivät ymmärtäneet Marian päätöstä, mikä aiheutti lähisuhdeverkostoon säröjä.

”Samaan aikaan tuli avioero. Mies ja lapset jäi [kotipaikkakunnalle], itse muutin yksin asumaan [--]. Minusta tuli viikonloppuaiti ja elatusvelvollinen. Se oli tosi katkera paikka, monet itkut on itketty ja mieli on ollut maassa. Kuitenkin opiskelu kiinnosti ja sen avulla jaksoin niin fyysisesti kuin psyykkisestikin.” (Maria 2002, PT)

Sukupuolittuneet odotukset ja se ajattelutapa, että äiti on kotona pikkulapsivaiheen ajan, ohjaavat työelämää, koulutusta ja perhettä koskeviin valintoihin (Lammi-Taskula & Salmi 2016, 163). Kun sukupuolitapainen, konventionaalinen lähiäitiys muuttuu, ”sopivan äidin” rooli rikkoutuu samalla (Virokannas & Väyrynen 2013, 7–9). Marian ratkaisusta tuli vuosiksi tabu, josta täytyi vaieta. Tapaisuuksia ei ajatella yksinomaan hyväksi tai huonoiksi sukupuolen järjestyksiä toistaviksi teoiksi. Kuten Marialla, eritapaiset valinnat voivat rajata toimijuutta tai murentaa omien päätösten arvoa sekä tunnetta siitä, että on tehnyt oikein. Kun julkisessa keskustelussa piirretään kapea, kulttuurisesti pakotettu kuva naiseudesta ja äitiydestä, saadaan oletettu naissukupuoli luontevasti uusintamaan hoivasta vastuussa olevaa toimijuuttaan (ks. Nousiainen 2013, 107). Diskursiivisen, lähiäitiyteen pakottavan normin rikkominen vaatii rohkeutta ja vahvaa ymmärrystä eritapaisen tekemisen mahdollisuudesta ja siitä, ettei valinta pitkällä aikavälillä johda yksilölliseen tai yhteisölliseen kaookseen. (Vaattovaara 2015.)

Harriet pohtii sukupuolelle sopivaa työn tekemisen tapaa:

”Mietin, olenko toiminnaltani mallinainen. Huomaan että todellakin minulla on ne mukavuusalueeni, jotka ovat aika mallinaisia. Siinä missä opintojen aikana tajusin, kuinka tärkeää on sukeltaa epämukavuusalueisiin orientaatioiden suhteen, tulisi asiaa pohtia myös sukupuolen kautta. Uskallanhan tarttua ns. miestenkin töihin ennakkoluulotta?” (Harriet, 2015, VO)

Toimijuuden rakentumisen näkökulmasta sukupuolittunut työnjako on osaksi pakotettua valintaa, sillä koulutukseen ja työelämään kohdistuvat mielenkiinnon kohteet tai kyvyt eivät välttämättä sovi kulttuurisesti määriteltyjen tapaisuuksien tai odotusten muottiin. Honkasalo (2013, 55) puhuu eettisestä toimijuudesta, jolloin toimija tiedostaa vastuun ja omat sitoumuksensa. Eettinen vastuu kietoutuu tapaan olla sosiaalisissa suhteissa yhteisön muiden jäsenten kanssa ja luoda hyvää elämää. Eettinen toimijuus muodostuu siis vuorovaikutuksessa ja jäsentyy syvälisenä tapana elää ja toimia, ei pelkkänä vastuullisena asenteena.

Opettajaopiskelija pohtii sitä, miten hän kokee usein jäävänsä syrjään päiväkotiharjoitteluissa, vaikka henkilökunta ottaakin häneen kontaktia. Hän kertoo ulkopuolisuuden tunteista ja sukupuolen merkitsemästä toimijuudesta.

”Nähtävästi katseeni tai se miten toimin lasten kanssa, aiheuttaa sen, että olen jotenkin etäinen ja outo. En mene virran mukana, tai en sen mukaan mitä virtaus työelämässä on. En toimi kuten muut, en mene mukaan kulttuuriin missä aikuiset ovat. Niinpä lopulta lakkaan toimimasta ja vetäydyn [--] En tiedä miksi naiset eivät uskalla ottaa johtavaa roolia ryhmässä enkä ymmärrä ajatusta siitä että kaikilla on sama valta.” (Harriet 2015, VO)

Harriet kokee ulkopuolisuutta suhteessa työelämän vaatimuksiin ja työyhteisön odotuksiin. Vaikka hän tiedostaa toimivansa eritapaisesti, hän valitsee vetäytymisen eli passiivisen toimijuuden. Samalla Harriet pohtii naisten varovaisuutta ottaa johtavaa otetta työyhteisössä ja tuntee kaipuuta odotuksia rikkovaan

diskurssiin. Naisten johtajuuteen liittyy tiedostamattomia uskomuksia, jotka esiintyvät osana työyhteisön sukupuolistavia käytäntöjä (Ylitapio-Mäntylä 2009, 197). Johtajuuskin kiinnittyy siten sukupuoleen, ja työn tekemisen tapa luokittuu biologisena ominaisuutena (Kelan 2010; Tennhoff ym. 2015).

Suomessa segregatio on vahvasti horisontaalista, sillä miehet ja naiset toimivat eri aloilla. Naisten ja miesten eriytynyttä työmarkkina-asemaa on aikaisemmin perusteltu tyypillisesti sukupuolen mukaisiin ammatteihin ja tehtäviin suuntautumisella. Saman tutkinnon suorittaneet naiset ovat kuitenkin lähtökohdaisesti sijoittuneet työelämässä epäedullisimpiin asemiin kuin miehet. Lisäksi naisilla on miehiä yleisemmin määräaikainen työsuhte, naiset ovat työttömänä miehiä useammin, ja miehet sijoittuvat korkeampiin asemiin kuin naiset. (Vuorinen-Lampela 2014.)

Aineistoistamme vain pitkittäistutkimuksessa oli mukana naisia ja miehiä. Yhtenä esimerkkinä eritapaisista valinnoista oli Matti, joka valmistui rakennusalalle ja siirtyi heti valmistumisen jälkeen koulutustaan vastaavaan työhön. Vaikka rakennuksilla riitti töitä, Mattia kiehtoivat mahdollisuus suuntautua hoitoalalle. Hän hakeutuikin muutaman vuoden jälkeen lähihoitajakoulutukseen ja sai määräaikaisia töitä aluksi terveyskeskuksesta.

”Olin varsin tyytyväinen ratkaisuuni, sillä olihan rakennustyö fyysisesti ajoittain rankkaa, pölyistä ja kelioloiltaan ankaraa, varsinkin talvisin. Nyt minun tarvitsi vetää vitivalkeat hoitajan vermeet ylle sen sijaan, että kiipeäisiin telineille paukuttamaan vasaraa tai karräämään betonia noin esimerkkinä sanoen.” (Matti 2002, PT)

Matti kouluttautui edelleen sairaanhoitajaksi. Tutkinto avasi mahdollisuuden siirtyä ulkomaille määräaikaisiin tehtäviin. Lisäksi hän aloitti ammattikorkeakoulussa alan erikoistumisopinnot. (Vaattovaara 2015, 134–137.) Matin päätöksen taustalla painotuvat haluaminen, päämäärähakuisuus ja motivaatio hakeutua koulutukseen. Uusien mahdollisuuksien näkeminen ja valintoja avaava osaamisen sekä kykyjen tunnistaminen vahvistivat hoitoalalle suuntautumista. Vaikka nykyaika tarjoaa mahdollisuuksia murtaa perinteistä kuvaa miehisistä ominaisuuksista

ja toimijuudesta, eritapaisuus vaatii neuvottelua vaihtoehtoista ja uskallusta tehdä omia valintoja. Matti saattoi katsoa elämää eritapaisesti ja sai koulutuksen avulla mahdollisuuden uuteen työuraan.

JOHTOPÄÄTÖKSET: TAPAIUUDESTA ERITAPAIUUUTEEN

Millä tavoin sitten ymmärrystä sukupuolitapaisuudesta voidaan laajentaa ja nähdä eritapaisuus toimijuuden ulottuvuutena? Kysymme, millä tavoin sukupuolitapaisuus ohjaa koulutusvalintoja ja työelämän käytäntöjä. Tarkastelumme osoittaa, että yhteiskunnalliset ja yhteisölliset valtarakennelmat sekä niiden ylläpitämät diskursiiviset odotukset rakentavat sukupuolitapaista toimijuutta.

Koulutuspolkujen ja työelämän poikkeavat tavat katkoksineen sopivat huonosti odotettuun kulttuuriin, joka koskee sujuvaa koulutuksen läpäisyä ja työelämään siirtymistä (Mutanen & Sivenius 2017). Työelämän keskeinen piirre on, että kaikki

työntekijöiden kyvyt, lahjakkuudet ja taidot halutaan käyttöön, jolloin henkilökohtaisten sosiaalisten, kognitiivisten ja emotionaalisten taitojen avulla saadaan työlle lisäarvoa (Julkunen 2008; Jokinen 2019, 86). Työtä koskevat vaatimukset ja muutokset voivat aiheuttaa koulutuksesta ja oman osaamisen tunnistamisesta huolimatta epävarmuutta. Työyhteisössä toimijuus rakentuu myös tunteesta, että ammattitaitoisena kykenee suoriutumaan työtehtävistään. (Vaattovaara 2015.)

Tapaisuus-käsitteen tarkastelussa kysymme, millaisilla modaalilla ehdoilla valinnat mahdollistavat eritapaisen toimijuuden. Aineistokatkelmien diskursiivien luennasta voidaan tiivistää eritapaisen toimijuuden ulottuvuudet ja toimijuusanalyysiin liittyvien modaliteettien kiinnittyminen niihin. Diskurssimuodostelmien avulla esitämme kokoavia näkökulmia siitä, millaisena eritapaisuus aineistoissamme näyttäytyy (**taulukko 1**). Modaliteettien painotusten mukaiset diskurssit eivät ole tarkkarajaisia vaan osin limittäisiä ja suhteessa toisiinsa kuten modaliteetitkin.

Taulukko 1. Modaliteetit ja eritapaisen toimijuuden ulottuvuudet.

Modaliteetti	Millaista toimijuutta eritapaisuus tuottaa?	Diskurssimuodostelma
TÄYTYÄ pakot, välttämättömyydet, esteet, rajoitteet	Kieltäytyvä Käytäntöjä epäilevä	Odotuksia rikkova
VOIDA mahdollisuudet, vaihtoehdot	Aktiivinen Uusia avauksia näkevä	Tulevaisuuteen orientoiva
TUNTEA tunteet, arviot, arvostukset	Uskallusta vaativa Omanarvontunnetta tukeva Passiivinen, vetäytyvä Riittämätön	Rohkaiseva Epävarmuutta luova
HALUTA tavoitteet, päämäärät, motivaatiot	Kokeileva Kehittyvä	Neuvottelua ja yhteisöllisyyttä edellyttävä
OSATA taidot, tiedot, kompetenssi	Muuntuva Itsetietoinen	Vastarintaa tukeva
KYETÄ fyysiset ja psyykkiset kykenemiset	Valintoja avaava Itselle riittävä	Voimaannuttava

TULEVAISUUTEEN ORIENTOIVASSA DISKURSSISSA ERITAPAISSUUS NÄYTTÄYTYY HALUNA JA MAHDOLLISUUTENA TEHDÄ TOISIN.

Täytymisen vastavoimana eritapaisuus tuottaa analyysimme mukaan kieltäytyvää ja sukupuolittuneita käytäntöjä epäilevää toimijuutta. Eritapaisuus on usein sidoksissa jännitteisiin ja elämänmuutoksiin sekä näyttäytyy odotuksia rikkovana diskurssina, joka toimii tukena koulutusvalinnoissa ja työelämän käytännöissä.

Tulevaisuuteen orientoivassa diskurssissa eritapaisuus näyttää aktiivisena toimintana koulutukseen hakeutumisessa ja uusien avauksien näkemisessä: asioita halutaan ja voidaan tehdä toisin. Mahdollisuuksien ja vaihtoehtojen näkemiseen, voimiseen, linkittyvät modaliteettien vuorovaikutuksessa tunteet ja omien valintojen arvostaminen. Lisäksi osaaminen, kuten omien taitojen ja tietojen tunnistaminen, auttaa tulevaisuutta koskevien valintojen tekemisessä.

Rohkaiseva diskurssi rakentuu eritapaisia valintoja tukevasta uskalluksesta ja omanarvontunteesta. Vaikka aineistoissamme esiintyy tottelemattomuutta ja epäilyä työelämän käytäntöjä kohtaan, samanaikaisesti niistä on luettavissa sukupuolittuneita tiloja, joissa mukaudutaan sukupuolitapaisiin valintoihin ja kahlittuihin toimijuuksiin. Tunteet, arviot ja arvostukset voivat kiinnittyä epävarmuutta luovaan diskurssiin, jolloin aktiivisuuden sijaan tapahtuukin vetäytymistä työyhteisöissä tai sosiaalisissa suhteissa. Passiivinen ja sopeutuva toimijuus voi olla vastaan panemisen sijaan pakottava valinta, jolloin se edesauttaa palaamista yhteisöjen entisiin käytäntöihin ilman neuvottelua yhteisistä päämääristä ja toisen tekemisen tavoista. Analyysimme osoittaa, että tunte-modaliteettiin liittyy ristiriitaisia tunteita, arvoja ja arvostuksia, jotka voivat vahvistaa ja heikentää toimijuutta.

Toimijuuden sukupuolittuneisuus purkautuu neuvottelua ja yhteisöllisyyttä edellyttävässä diskurs-

sisä, jonka modaalisenä ulottuvuutena vahvistuu haluaminen. Täytymisen sijaan haluaminen viestii vahvasta eritapaisesta toimijuudesta, joka auttaa kokeilemaan omia rajoja tai kehittämään omaa osaamista työelämässä yhdessä toisten kanssa. Vastarintaa tukeva diskurssi kertoo joustavasta koulutuksen ja kokemuksen tuottamasta osaamisen tunnistamisesta eri elämäntilanteissa. Osaaminen tarkoittaa potentiaalin näkemistä omilla taidoilla, sosiaalisissa suhteissa ja työelämässä. Voimaannuttava diskurssi rakentuu kokemuksista tehdä eritapaisia valintoja. Kykenemisen arviointi edellyttää esimerkiksi reflektiota omasta riittämisestä, olivatpa sitten kyseessä koulutusvalinnat tai työtehtävät.

POHDINTA

Toimijuuden modaliteetit antoivat mahdollisuuden tutkia sitä, millaisena kuva koulutusvalinnoista ja työelämästä välittyi tutkimuksissa mukana olevien kerronnassa. Aineistoja ristiinlukemalla tutkimuksiin osallistuneiden kokemukset oli mahdollista kiinnittää yhteiseen todellisuuteen alkuperäisten tutkimusten erilaisesta aikaperspektiivistä huolimatta. Luennassa olennaista oli kiinnittää huomio siihen, millaista toimijuutta eritapaisuus voi tuottaa. Toimijuus-ulottuvuus esiintyy kerronnassa vahvana, ja tutkijoina olemmekin pyrkineet kiinnittämään huomion subjektin ääneen puhujana, ei ainoastaan analyysin kohteena.

Vastavirtaan kulkeminen voi ohjata yksilön parempaan elämään ja muutokseen, vaikka odotusten rikkominen voi tuottaa pettymyksiä ja ristiriitaisia tunteita sosiaalisissa suhteissa. Kun odotettu toimijuus muuttuu koulutusvalinnoissa ja työelämässä, se voi marginalisoida yksilön yhteisöjen ulkopuolelle ja aiheuttaa passiivista vetäytymistä. Analyysimme tuo esiin valintoja, jotka mahdollistavat muuntuvia, niin tilanteisia kuin pitkän ajan kuluessa rakentuvia toimijuuden ulottuvuuksia. Yksilöllisillä valinnoilla eritapaisuutta voi myös kokeilla, mutta toimintatavat ja toimijuudet voivat muuttua niin yhteisöissä kuin instituutioissakin vasta, kun eritapaista tekemistä toistetaan ja siitä tulee tarpeeksi yleistä (ks. Jokinen 2019, 81). Kun käytännöt eivät enää vahvistakaan

VASTAVIRTAAN KULKEMINEN VOI OHJATA YKSILÖN PAREMPAAN ELÄMÄÄN JA MUUTOKSEEN.

entisiä rakenteita, syntyy uusia konstruktioita, tai aikaisemmat muuntuvat uudennlaisiksi (Heiskala 2000, 197; Jokinen 2019).

Kuten aineistojemme ajallinen perspektiivi osoittaa, sukupuoleen liittyvät merkitykset muuttuvat hitaasti (ks. Jokinen 2004; Vaattovaara 2015). Laajemmassa tutkimuksessa koulutus- ja työelämävalintojen modaalisuuden tarkastelu voisi vielä tiiviimmän analyysin avulla tuottaa yhä tarkempaa kuvaa ajallisesta muutoksesta. Kahden erilaisen tutkimusaineistomme analyysit ja tulkinnat paljastavat kuitenkin tapaisuuksien voiman: sen, millä tavalla sukupuolitapaiset valinnat rajoittavat toimijuutta, ja miten eritapaisuus voi mahdollistaa uudennlaisia diskursiivisia toimijuuden tiloja.

Kun kieli heijastaa todellisuutta, sen avulla voidaan luoda uusia käsitteellisiä ulottuvuuksia. Osoitamme, millaista puhetta ja todellisuutta diskursiiviset käytännöt voivat tuottaa, kun tapaisuuden käsitettä kuvataan moniulotteisena toimintana. Tarkastelumme taustalla on kriittinen tutkimusote, sillä analyysin ja tulkintojen avulla olemme pyrkineet lisäämään tietoa rutiininomaisista sukupuolitapaisuuteen liittyvistä toimijuuksista. Eritapaisuudessa näemme potentiaalia, joka auttaa purkamaan segregaatia kohti sekoittuneita tapaisuuksia ilman osoittavaa sukupuolta.

Muutokseen tarvitaan eritapaisesti toimivia ihmisiä, jotka epäilevät pakottavia ja sukupuolittuneita

koulutus- ja työelämävalintoja. Artikkelissa kuvailemme eritapaisen toimijuuden ulottuvuuksia on mahdollista hyödyntää koulutuksessa ja työelämässä, kun pohditaan, millä tavoin puretaan sukupuolen ja muiden erojen tuottamia rajoituksia, määrittelyjä sekä järjestyksiä. Toiminnan suunnittelussa ja toteutuksessa voidaan soveltaa esimerkiksi kansallista ja kansainvälistä tutkimustietoa feministisestä pedagogiikasta.

Kuten tutkimuksemme osoittaa, toimijuusanalyysiin liittyvässä tarkastelussa voidaan kiinnittää huomiota ihmisten kokemuksiin, asioihin suhtautumiseen ja niiden arvostamiseen. Kun tuetaan esimerkiksi yksilön haluamisen tai kykenemisen modaalisuutta täytymisen sijaan, eritapainen toimijuus voi tarjota vaihtoehtoja diskursiivisten toistojen jatkumolle. Eritapaisuus siis avaa toimijoille mielenkiinnon kohteita ja vahvistaa omia valintoja, jotka antavat suunnan koulutukseen, työelämään ja uudennlaisiin toimintakulttuureihin.

VIRPI VAATTOVAARA
KT, yliopistonlehtori, eläkkeellä
Lapin yliopisto

OUTI YLITAPIO-MÄNTYLÄ
KT, dosentti, yliopistonlehtori
Oulun yliopisto
 <https://orcid.org/0000-0002-0516-2223>

¹ Pitkittäistutkimuksen (aineistokatkelmissa PT) katkelmien kohdalla kerrotaan pseudonyymi. Ikä tarkoittaa syntymävuoden mukaista ikää kirjoittamisen aikaan vuonna 2001 tai 2002 ja haastattelujen aikaan vuonna 2011. Varhaiskasvatuksen opettajaopiskelijoiden (aineistokatkelmissa VO) aineisto koodattiin käyttäen suomenruotsalaisesta kalenterista poimittuja nimiä.

² Modaalisilla kielenaineiksilla puhuja ilmaisee, onko tilanne hänen mielestään tai yleisesti ottaen varma tai epävarma, välttämätön, todennäköinen, mahdollinen tai mahdoton, pakollinen tai luvallinen, toivottava tai epätoivottava, ulkoisista tai sisäisistä edellytyksistä riippuvainen. Modaalaisia kielenaineiksia ovat modukset, modaaliverbit esimerkiksi voida, täytyä, konstruktio, kuten on tehtävä, on tehtävissä, sekä monet adjektiivit, kuten mahdollinen tai välttämätön, adverbijä ja partikkelit, esimerkiksi luultavasti, ehkä, varmasti. (VISK 2004, §1551.)

LÄHTEET

- Alasuutari, P. (2011). *Laadullinen tutkimus 2.0*. Tampere: Vastapaino.
- Brunila, K., Hakala, K., Lahelma, E. Teittinen, A. (2013). Avauksia ammatilliseen koulutukseen ja yhteiskunnallisiin erontekoihin. Teoksessa K. Brunila, K. Hakala, E. Lahelma & A. Teittinen (toim.) *Ammatillinen koulutus ja yhteiskunnalliset eronteot*. Helsinki: Gaudeamus, 9–16.
- Butler, J. (1990). *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*. New York: Routledge.
- Emirbayer, M. & Mische, A. (1998). What is agency? *American Journal of Sociology*, 103(4), 962–1023.
- Greimas, A. J. (1966/1979). *Strukturaalista semantiikkaa*. Suomentanut Eero Tarasti. Tampere: Gaudeamus.
- Heiskala, R. (2000). *Toiminta, tapa, rakenne. Kohti konstruktionistista synteesiä yhteiskuntateoriassa*. Helsinki: Gaudeamus.
- Honkasalo, M.-L. (2013). Katveessa – Pieni toimijuus kriittisenä avauksena toiminnan teoriaan. *Tiede & Edistys*, 1, 42–61.
- Honkasalo, M.-L. (2008). *Reikä sydämessä*. Tampere: Vastapaino.
- Jokinen, E. (2019). Nykyajan prekaari toimijuus. Teoksessa K. Filander, M. Korhonen & P. Siivonen (toim.) *Huiputuksen moraalijärjestys*. Tampere: Vastapaino, 75–97.
- Jokinen, E. (2004). Kodin työt, tavat, tasa-arvo ja rento reflektiivisyys. Teoksessa E. Jokinen & M. Kaskisaari & M. Husso (toim.) *Ruumis töihin. Käsite ja käytäntö*. Tampere: Vastapaino, 285–304.
- Julkunen, R. (2008). *Uuden työn paradoksit. Keskusteluja 2000-luvun työpross(e)ista*. Tampere: Vastapaino.
- Jyrkämä, J. (2008). Toimijuus, ikääntyminen ja arkielämä. Hahmottelua teoreettis-metodologiseksi viitekehykseksi. *Gerontologia*, 22(4), 190–203.
- Kelan, E. K. (2010). Gender logic and (un)doing gender at work. *Gender, Work & Organization*, 17(2), 174–194.
- Kinnunen, M. (2001). *Luokiteltu sukupuoli*. Tampere: Vastapaino.
- Kinnunen, M. & Korvajärvi, P. (1996). Johdanto: Naiset ja miehet työelämässä. Teoksessa M. Kinnunen & P. Korvajärvi (toim.) *Työelämän sukupuolistavat käytännöt*. Tampere: Vastapaino, 9–19.
- Komulainen, K. (1994). Retki vastuurationalisuuden käsitteeseen. *Naistutkimus – Kvinnoforskning*, (1), 30–39.
- Korvajärvi, P. (2016). Sukupuoliero työssä: numerot ja käytännöt. Teoksessa M. Husso & R. Heiskala (toim.) *Sukupuolikysymys*. Helsinki: Gaudeamus, 142–160.
- Koski, L. & Filander, K. (2009). Aikuiskasvatuksen jaettu kertomus: yhteisen hyvän tulkintoja. Teoksessa K. Filander & M. Vanhalakka-Ruoho (toim.) *Yhteisöllisyys liikkeessä*. Aikuiskasvatuksen 48. vuosikirja. Helsinki: Kansanvalistusseura ja Aikuiskasvatuksen Tutkimusseura, 121–156.
- Lempiäinen, K. (2007). Sukupuolinen toimija. Kysymys olemuksesta, roolista ja tavasta. *Sosiologia*, 4(2), 109–120.
- Lammi-Taskula, J. & Salmi, M. (2016). Perhe, työ ja sukupuoli. Teoksessa M. Husso & R. Heiskala (toim.) *Sukupuolikysymys*. Helsinki: Gaudeamus, 161–184.
- McNay, L. (2004). Agency and Experience. Gender as a Lived Relation. Teoksessa L. Adkins, & B. Skeggs (toim.) *Feminism after Bourdieu*. Lontoo: Blackwell Publishing, 175–190.
- Mietola, R. & Lahelma, E. & Lappalainen, S. & Palmu, T. (2005). Johdattelua kohtaamisiin kasvatuksen, koulutuksen ja tutkimuksen kentillä. Teoksessa R. Mietola, E. Lahelma, S. Lappalainen & T. Palmu (toim.) *Kohtaamisia kasvatuksen ja koulutuksen kentillä: erontekoja ja yhdessä tekemistä*. Kasvatusalan tutkimuksia – Research in educational sciences 22. Turku: Suomen kasvatustieteellinen seura, 9–20.
- Mutanen, H. & Sivenius, A. (2017). Aktivoituvaa ja toisin suuntautuva toimijuus työpajanoorten kertomuksissa. *Kasvatus*, 48(4), 274–287.
- Naskali, P. (2010). Kasvatus, koulutus ja sukupuoli. Teoksessa T. Saresma, L.-M. Rossi & T. Juvonen (toim.) *Käsikirja sukupuoleen*. Tampere: Vastapaino, 277–288.
- Nousiainen, K. (2013). Lyöty äiti – väkivaltainen koti sisäisenä tilana. Teoksessa E. Virokannas & S. Väyrynen (toim.) *Varjoja naiseudessa*. UNIPress, 83–112.
- Ojala, H. & Palmu, T. & Saarinen, J. (2009). Paikalla pysyvää ja liikkeessä olevaa. Teoksessa H. Ojala, T. Palmu & J. Saarinen (toim.) *Sukupuoli ja toimijuus koulutuksessa*. Tampere: Vastapaino, 13–38.
- Ollila, A. K. (2008). *Kerrottu tulevaisuus – alueet ja nuoret, menestys ja marginaalit*. Nuorisotutkimusverkosto / Nuorisotutkimusseura, julkaisuja 85. Rovaniemi: Lapin yliopistokustannus.
- Ronkainen, S. (1999). *Ajan ja paikan merkitsemät: Subjektiviteetti, tieto ja toimijuus*. Helsinki: Gaudeamus.
- Sennett, R. (2007). *Uuden kapitalismin kulttuuri*. Tampere: Vastapaino.
- Silvennoinen, H. (2011). Aikuiskoulutus ja hallintavalta. Teoksessa A. Eteläpelto, T. Heiskanen & K. Collin, Katja (toim.) *Valta ja toimijuus aikuiskasvatuksessa*. Helsinki: Kansanvalistusseura, 55–76.

- Sulkunen, P. & Törrönen, J. (1997). Arvot ja modaalisuus sosiaalisen todellisuuden rakentamisessa. Teoksessa P. Sulkunen & J. Törrönen (toim.) *Semioottisen sosiologian näkökulmia. Sosiaalisen todellisuuden rakentuminen ja ymmärrettävyys*. Tampere: Gaudeamus, 72–95.
- Tennhoff, W., Nentwich, J. C., & Vogt, F. (2015). Doing gender and professionalism: exploring the intersectionalities of gender and professionalization in early childhood education. *European Early Childhood Education Research Journal*, 23(3), 340–350.
- Vaattovaara, V. (2015). *Elämänkulku ja toimijuus. Lapin maaseudun nuorista aikuisiksi 1990–2011*. Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Veijola, S. (2004). Pelaajan ruumis. Sekapeli modaalisenä sopimuksena. Teoksessa E. Jokinen & M. Kaskisaari & M. Husso (toim.) *Ruumis töihin. Käsite ja käytäntö*. Tampere: Vastapaino, 99–124.
- Veijola, S. (1997). Modaalisia suhteita pelissä ja keskustelussa. Teoksessa P. Sulkunen & J. Törrönen (toim.) *Semioottisen sosiologian näkökulmia. Sosiaalisen todellisuuden rakentuminen ja ymmärrettävyys*. Helsinki: Gaudeamus, 129–152.
- Veijola, S. & Jokinen, E. (2001). *Voiko naista rakastaa? Avion ja eron karuselli*. Helsinki: WSOY.
- Virokannas, E. & Väyrynen, S. (2013). Lähestymistapoja naiseuden varjoihin. Teoksessa E. Virokannas & S. Väyrynen (toim.) *Varjoja naisuudessa*. Helsinki: UNIPress, 7–17.
- VISK = Hakulinen, A., Vilkkuna, M., Korhonen, R., Koivisto, V., Heinonen, T. R. & Alho, I. (2004). *Iso suomen kielioppi*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <http://scripta.kotus.fi/visk> (15.1.2020).
- Vuori, J. (2003). Äitiyden ainekset. Teoksessa H. Forsberg & R. Nätkin (toim.) *Perhe murroksessa. Kriittisen perhetutkimuksen jäljillä*. Helsinki: Gaudeamus, 39–63.
- Vuorinen-Lampela, P. (2014). Gender segregation in the employment of higher education graduates. *Journal of Education and Work*. London: Routledge, 1–25.
- Ylitapio-Mäntylä, O. & Vaattovaara, V. & Jauhiainen, A. & Lahelma, E. (2017). Feministinen kasvatusalan tutkimus: marginaalista osallisuuden vahvistajaksi. Teoksessa A. Toom, M. Rautiainen & J. Tähtinen (toim.) *Toiveet ja todellisuus – Kasvatus osallisuutta ja oppimista rakentamassa*. Suomen kasvatustieteellinen seura, Kasvatusalan tutkimuksia 75. Suomen kasvatustieteellisen seuran 50-vuotisjuhlakirja. Jyväskylä: Jyväskylän yliopistopaino, 143–165.
- Ylitapio-Mäntylä, O. (2016). *Opiskelijoiden näkemyksiä lastentarhanopettajan työstä uuden työn kulttuurissa*. *Aikuiskasvatus*, 36(4), 258–269. <https://doi.org/10.33336/aik.88511>
- Ylitapio-Mäntylä, O. (2009). Hoivaa, opettajuutta ja johtajuutta. Lastentarhanopettajan liikettä päiväkodissa. Teoksessa H. Ojala, T. Palmu & J. Saarinen (toim.) *Sukupuoli ja toimijuus koulutuksessa*. Tampere: Vastapaino, 189–209.
- Åkerblad, L. (2014). *Epävarmuuden tuolla puolen – Muuttuvat työmarkkinat ja prekaari toimijuus*. Itä-Suomen yliopisto. Yhteiskuntatieteiden ja kauppatieteiden tiedekunta.